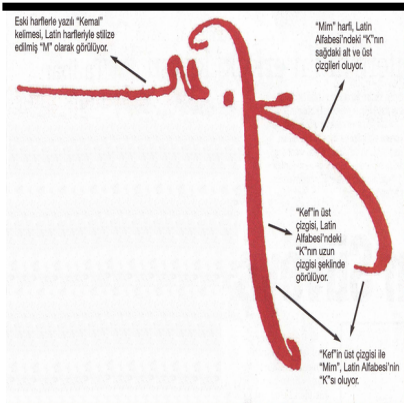

Alfabe Sorunsalından Harf Devrimine Uzanan Süreç ve Harf Devrimi

İçeriği Yazan: [Selvihan ÇİĞDEM](#) [1] Zaman: Pzt, 07/11/2011 - 12:11

Yazar: Selvihan ÇİĞDEM

Harf Devrimi Atatürk'ün "kültür devrimleri" diye adlandırdığımız bir dizi devrimin bel kemiğini oluşturuyor. Bel kemiği diyorum çünkü Kurtuluş Savaşı ve sonrasında gelen aydınlanma hareketinin cumhuriyet başta olmak üzere yeni kuşaklara anlatılması, aktarılması gerekiyordu. Fakat okur-yazarlık oranının yok denecek kadar az olması nedeniyle ve var olan köhnemiş sistemle bu olanaksızdı. Bunun için yapılması gereken ilk iş halkın "okumasını" sağlamaktı. Bu da ancak ve ancak bir "harf devrimi" gibi güçlü bir eylemle gerçekleşebilirdi.

Harf Devrimi'nden önce bu devrime giden yolda tarihi kısaca bir hatırlatmakta yarar olduğunu düşünüyorum.

Alfabe meselesine ilk defa temas eden ve bu konu üzerindeki düşüncelerini bir konferansla açıklayan Osmanlı'nın son dönemlerinde Münif Efendi (Paşa) olmuştur. Münif Efendi'nin *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye* adlı kurumda 1862 tarihinde vermiş olduğu konferansta iki yol gösteriyor. Biri mevcut kelimeleri olduğu gibi bırakıp alt ve üstlerine harekeler ve işaretler koymak suretiyle artırmak, öteki de kelimeleri birbirinden ayrı harflerle, bitştirmeyerek yazmak. Kendisi birincisinin güç olduğunu söylemekte ve ikincisini tercih etmektedir. Bununla beraber bunun herkes tarafından kabulündeki zorluğa işaret eden Münif Efendi, önce bu usulle küçük kitaplar bastırarak bazı okullarda çocuklara okutulmasını, faydalı görüldüğü takdirde zamanla herkes tarafından kabulünü umduğunu

kaydetmektedir.

Şimdiye kadar bilinmemiş bir teşebbüs de şair Yenişehirli Avni tarafından tasarlanan “harflerin ıslahı” işidir. Bu konuda şunları kaydeder: “Lakin bizim ehl-i islâmın hususiyle Osmanlı akvamının ilm ü ma’rifette geri kalmasının sebeb-i kavisi “resm-i hat” tın adem-i kifayeti ve usûl-i tedrisin adem-i intizamıdır... Arabî’nin resm-i hattı lisan-ı Türkî için kâfi değildir.” Şairin tasarladığı yeni harfler, esas olarak eski harflerin ayrı ayrı yazılmasından ve bazı hareketlerle, imla harflerinin vazifelerini kolaylaştırmış olmaktan ibarettir. Ona göre bu suretle bir hafta içinde ibareyi sökmek ve okuyabilmek mümkün olacaktır.

Harflerin düzeltilmesine dair ilk gerçek teşebbüs ünlü Azerbaycan şairi *Ahondzade Mirza Fethali* tarafından yapılmıştır. Teşebbüsün dayandığı esas fikir şöyle özetlenebilir: **“Kullanmakta olduğumuz harfler, kelimeleri gerçek anlamlarına göre doğru okumaya elverişli değildir. Her kelime beş on türlü okunmakta, bu da okuyup yazmayı güçleştirmektedir. Harflerin din işleri ile hiçbir ilgisi yoktur. Esasta eski Arap harfleri bile islâmdan sonra türlü şekle girmiştir. Gerçi bunun herkes tarafından hemen kabulü kolay olmayacaktır. Fakat faydası görüldükçe genelleştirmek üzere şimdilik yalnız “hutut-ı sâire islâmiyyeden” sayılmasına müsaade edilmesi, teşebbüs sahibi için yeter şeref sayılacaktır. Mirza Fethali’nin tasarladığı düzeltme: *Hurûf- ı kadîmenin noktaları ilga olunup yerlerine diğer bir alâmet-i muttasıla vaz’ından ve kelimatın gereği gibi telâffuz olunması için bazı harekât-ı cedide ihtirâl ile bunların milel-i ecnebiyye hutûtu misillû huruf sırasında tahririnden ibaret bulunmaktadır.***

Mirza Fethali 1863 tarihinde İstanbul’a gelerek hazırlamış olduğu tasarımı Sadaret makamına veriyor. Sadaret makamı da incelemek üzere Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyyeye gönderiyor. Kurumun başkanı bulunan Münif Efendi’nin daveti ile kuruma gelen Mirza Fethali, genel toplantıda maksadını açıklıyor. Bir hafta sonra tekrar toplanan kurum, gerek tasarımı gerek tasarı sahibinin yaptığı açıklamayı inceleyerek kararını veriyor. Karar şöyle özetlenebilir:

1. Eski harfler düzeltilmeye muhtaçtır.
2. Mirza Fethali’nin tasarladığı düzeltme faydalı ve maksada elverişlidir. Ancak basım noktasında yine eski zorluğu muhafaza etmektedir.
3. Bununla beraber İslâmlar arasında yillardan beri kullanılmakta olan alfabenin düzeltilmesi kolay bir iş olmadığı gibi, bu gibi değişiklik eski İslâm eserlerinin unutulmasına sebep olacağından bu düzeltmenin genel olarak kabulü mümkün değildir. Ancak tasarı sahibinin de bildirdiği gibi şimdilik yalnız *hutut-ı sâire islâmiyye sırasına konulması uygun görülmüştür.* [1]
[2]

Toplantıda, eski harflerin düzeltilmesine bile lüzum olmadığını ileri sürenler olmuş ve karar ancak çoğunlukla verilebilmiştir. [2] [3]

Mirza Fethali’nin, bu işin o kadar kolay olmayacağı öngörüsü doğru çıkmıştır. Öyle ki kurul da kedi içinde çelişkiye düşmüş, harflerde yeniliğe gitmenin doğruluğunu ilk başta kabul ederken sonra işin içine yine dini duyguların girmesiyle bu tez, **hutut-ı sâire islâmiyye** çerçevesi içinde kalmıştır.

II. Meşrutiyet devrinde harfler ile alfabe sorunu yeniden alevlendi. Harflerin ıslahatı alfabenin düzeltilmesinden daha kolay görünüyordu. Ne var ki aydınlar arasında bu konuda yapılan tartışmalardan ve hükümetçe kurulan harfleri ıslah komisyonlarının çalışmalarından olumlu bir sonuç sağlanamadı. I. Dünya Savaşı sırasında aydınların saplandığı her bataklıktan onları kurtarmak için olduğu gibi ordu işe karıştı. Enver Paşa’nın girişimi ile Arap harflerini Latin harfleri gibi ayrı ayrı sıralamak suretiyle yazının ıslahına gidildi. Bu yazı ile kimi gazetelerde her gün kısa metinler verildi. Orduda aynı yazının kullanılmasına başlandı. Ancak savaş sırasında böyle bir yeniliğe girilmesinin akıl işi olmadığı anlaşılmakta geç kalınmadı... Bunun üzerine Avrupa cephesi Türk birliklerinde, resmi telgraf yazışmalarında Latin harfleri kullanılmaya başlandı. Talât Paşa da Berlin seyahati sırasında telgrafları İstanbul’a Latin harfleri ile göndermekten çekinmedi. Mustafa Kemal de Çanakkale’den bir kadına yolladığı 13 mektubundan birisini Latin Harfleri ile yazmıştır. Latin harfleri böylece, resmen kabul edilmeden önce bir kullanma aşamasından geçmiş oldu. Ama bu aşama dar bir alan içine sıkışıp kalıyordu. Alfabenin ıslahı için çalışan bir kurulun bildirisinde Latin harfleri lehinde şunları

okuyoruz:

“Türkiye’de kent, köye göre daha okumuştur. Bizim için kurtuluş çaresi halk topluluğunu mümkün olduğu kadar çabuk eğitmektir. Köylerimize ve okumak bilmeyenlere bir ay içinde okumak yazmak öğretmek zorundayız. Türkiye’nin bugünkü alfabesi ve yönetimi ile böyle bir sonuç sağlanması olanaksızdır. Köy çocuğu yıllarca okula devam edemez. Zira köylünün çocuğu, gözü eli, ayağı ve sermayesidir. Yetkili kimseler ve bilginler alfabenin kusurlarını düzeltmeyi veya doğrudan doğruya Latin harflerinin alınmasını önermişlerdir.”[3] [4]

Harflerimizin Islahı

Meşrutiyet döneminin ilk beş yılı içinde, bu alandaki tartışmalar biraz daha serbestleşti ve genişledi. Çünkü “Maarifin Terakkisi”, “Halkın cehaletten kurtarılması” düşüncesini, devlet bir “Maarif Siyaseti” olarak kabul etmişti. “Islah-ı Huruf”, “Tadil-i Huruf” tasarıları hep bu amaca varmak için tavsiye edilen çareler arasında ortaya atılmıştı.

İlk resmi teşebbüs 1909’da Maarif Nezaretinde kurulan **“İmlâ Komisyonu”** ile yapıldı. Yarı resmi bir teşebbüs de Recaîzade Mahmut Ekrem Bey’in öncülüğü ile 1911’de kurulmuş olan “Islah-ı Huruf Cemiyeti” adlı dernekçe yapılmıştır. Kurul adına Recaîzade Mahmut Ekrem imzasıyla bir beyanname yayımlanmış ve bu beyannamede Arap elifbasının yazılış ve öğrenilişindeki güçlükten söz edilerek bu müşküllerin de ilmi bir surette (tadil ve ıslah suretiyle) halledilmesinin “en önce düşünülecek bir emri-i ehem” olduğu yazılmıştır. Beyannamede ayrıca bir “Encümen-i İlmî”nin kurulması maksadıyla 3 Şubat 1323 Cuma günü Darülfünun (Üniversite) konferans salonunda toplanılacağı da bildirilmiştir. Bu cemiyetin kuruluşundan sonra 1912’de “Islah-ı Huruf Encümeni” adı altında yeni bir dernek kuruldu. Bu derneğin reisi aynı zamanda bilgili ve birçok bilimsel eserin sahibi olan Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa idi. Derneğin üyelerini de o devrin bilgili, aydın simaları teşkil ediyordu. Bu dernek harflerin ve imlânın ıslahı amacıyla ciddi, ilmi çalışmalarda bulunmak üzere kurulmuştu. Dernek 3 Şubat 1912’de Darülfünun konferans salonunda bir bilimsel toplantı yaptı. Bu kongrede birçok zat, söz alarak bu alandaki fikir ve tavsiyelerini açıkladılar. Bu bilimsel toplantıda Türk Derneği üyesi Ispartalı yazar-hukukçu İsmail Hakkı Bey’in Türk Yurdu Dergisi’nde (8 Mart 1912, yıl:1, s:9) çıkan Islah-ı Huruf Kongresi’nde verdiği aşağıdaki hitabe (söylev) dikkate değer.[4] [5]

“ (...)Efendilerim!

Yazımız, şu halleriyle gâh hiyeroglif gâh bütün hiyeroglif gâh bundan da öte bir şey... Ne bileyim bir kargacık burgacık.

Efendiler kimse inkâr etmez ki yazımızı doğru okumak kolay değil, diyorum. Hayır, bu söz doğru değil; mümkün değil demeli...

Söylediklerim yalnız yazının tesirlerinden birazıdır, çok azıdır. Derdimizin söylenilen kadarı da yine azîm derttir. Tedaviden kaçan hastalar gibi gocunuyorum. Çünkü bu işe çalışanlar konuşmacı, Latin harflerinin kabulü taraftarlarını kastediyor pek dolu göğüslü kimseler var. (Bunlar) ya, Latin harflerini alıverelim derlerse!.. Bununla beraber kendi kendime diyorum ki bizim yazımız (yani Arap asıllı harf ve imlamız) birazcık *tadil, ıslah edilince Latin harflerinden niçin geri kalsın?* Latin yazısında ne var? Harfler kesik (ayrık, munfasıl) olmak, her hece bir sâitle (a,e,o gibi sesli harfle) okunmak... Bunu bizim yazımızla niçin temin edemeyelim?

İşte, kardeşim Doktor Milaslı İsmail Hakkı buna muvaffak olmuş, onun bulduğu surette (yani, ayrışık harfler sisteminde önce, harfler Arap harfleri, ikincisi heceleri idare eden sâit harfler sâmitlerle beraber, üçüncüsü harfler birbirine bitişik değil... İşte üç nokta ki üçü de aranacak esasa uygun. Bana kalsa daha ne istiyoruz. Birinci esasa göre elifbayı (alfabeyi) yeniden öğrenmeyeceğiz. İkinci esasa göre sâitler ve sâmitler hem birbirinden ayrı hem hepsi bir çırpıda. Okumak için güçlük yok; yanlış okumak yok. Üçüncü esasa göre de harfler kesik (ayrık), basma harfleri hep böyle açık, ayrı. El yazısında da sıkıntı ve çapraşıklık yok. (...)

Ispartalı Hakkı Bey’in bu hitabesinden gerek “ıslah-ı huruf” ve gerek “huruf-ı munfasıla”cılarının harf-ımlâ meselesinde yapmak istediklerini de ana hatlarıyla öğrenmiş oluyoruz.[5] [6]

Kılıçzade Hakkı ve arkadaşlarının (Giritli Ahmet Sâki) çıkardığı Hürriyet-i Fikriyye[6] [7] dergisinde “*Latin Harfleri*” başlığı altında bir seri makale yayımlanmıştır. Bütünüyle Latin harflerinin mutlak şekilde kabulünü destekleyip öğütleyen bu yazılardan çok önemli ve gerçekten düşündürücü birkaç pasajı aşağıya alıyoruz:[7] [8]

“Bugünkü elifbamızın faide-i içtimaiyye noktasından iflası artık tahakkuk etmiştir. Harflerimizin ve binnetice imlamızın o bitmez, tükenmez güçlüklerini, kusurlarını en muhafazakâr olanlar bile itiraf ediyorlar. Herkes ıslah, tadil taraftarı. Bazı sâitlere (sessiz harflere) ayrı şekiller tahsisıyla yalnız Türkçe kelimelerin imlasında hürriyetperverlik güdenlerden tutunuz da olduğu gibi Latin alfabesinin iktibas (aynen alınması) icap ettiğini bütün şiddetleriyle müdafaa edenlere kadar birçok kümeler (taraftarlara) tesadüf edilir. Biz de teselsül edecek birkaç makalemizle de tertip kadromuz dâhilinde *Latin harflerinin kabulü* vücubunu ispat cür’et ve dâiyesinde bulunuyoruz.”[8] [9]

Yazar bu seri makalelerinin dördüncüsünde de (17 Nisan 1330) şöyle diyor: “*Latin elifbasını dini bir mânia olarak irac edeceklerle âtideki fıkrayı ithaf ederim: Şeyhülislam yahut fetva emini hazretlerinden şu sualime cevap almayı pek arzu ederdim: “Fransızlar İslamiyet’in esaslarını pek makul bularak milletçe ihtida etmek istiyorlar! Acaba onları Müslüman addedebilmek için o pek zarif dillerinin Arap harfleriyle yazılması şart-ı esasî mi ittihaz edilecek? “Evet” cevabını beklemediğim halde alırsam kemal-i cesaretle “siz bu zihniyetle dünyayı Müslüman edemezsiniz” mukabelesinde bulunurum. Hayır, “beis yok” cevabını alırsam: “Biz Türklerin de Latin harflerini kullanmamıza müsaade bahş eder bir fetva veriniz” ricasını serd edeceğim. Hayır, Fransızlar ne kadar az Arap iseler, biz de o kadar az Arabız.*

Yazar, bu seri makalesinin sonuncusunda da (24 Nisan 1914) şöyle demektedir: (...) Kuran meselesi elifba meselesiyle alakadar değildir. Bu günkü yazımızı muhafaza etsek bile terakki için yapmak zorunda bulunduğumuz “Maarif-i İptidaiye İnkılâbı” neticesinde Kuran çocuk mekteplerinde yanlış olarak okutulmak şaibesinden tenzih edilecektir. Biz Latin harflerini kabul etmekle filhakika Arapça Kuran’ı okuyamayacağız. Zira Arapçanın tahrir ve imlasına müdahale etmek salahiyetine malik değiliz. Kendi dilimize aldığımız *kelimeleri de istediğimiz gibi tasarruf ederiz. Onları Türkçeleştirebiliriz. Ama Arap lisanının yazısını düşünmek bize ait değildir. Bunun içindir ki Arap harflerini ayrı ayrı yazmak fikrini güdenler bu tarzı Arapçaya veya binaenaleyh Kuran’a da teşmil salâhiyetini haiz bulunamazlar.*”[9] [10]

Yazı (imla, harf) meselesi, Azerbaycan Hükümeti’nin Latin esaslı bir yazıyı 22 Temmuz 1922 tarihinde kabul etmesi üzerine, bu sorun bizde de yeniden canlanıp ön plana geçti. Azerbaycan Hükümeti’nin bu alandaki kararı ile alakadar “Muhtıra”sı 31 Temmuz 1922’de Ankara’ya ulaştı. Bu muhtıranın gelişinden bir ay kadar önce yani 1922 Haziranı’nda Atatürk, Halide Edip (Adivar)’e garplılaşmaktan ve “Latin harflerini kabul etme imkânları”ndan söz açmıştı.

12 Eylül 1922 tarihinde aralarında Hüseyin Cahit (Yalçın) ile Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)’nin de bulunduğu İstanbul gazetecileri (bu arada *Vatan* başyazarı Ahmet Emin -Yalman- ve *Tasvir* başyazarı Ebüzziya Velid) temsilcileri İzmir’e giderek Atatürk ile görüşmüş ve Hüseyin Cahit (Yalçın)’in: “*Niçin Latin yazısını almıyoruz?*” sorusuna Atatürk: “*Zamanı daha gelmemiştir.*” karşılığını vermiş, bu konuda düşünerek ve ecele etmeden adım adım ilerleme, “*yazı (yani harf) inkılâbının zamanını bekleme*” yolunu tutmuştur. Bununla beraber bu yılın (1922) Ekim ayında Atatürk, Bursa öğretmenleri ile yaptığı bir görüşmede Türkçeyi Arapça kalıplardan kurtarmak fikrini de savunmuştur.[10] [11]

Latin Harfleri Meselesi

21 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de Kâzım Karabekir Paşa’nın başkanlığı altında toplanan “Millî İktisat Kongresi”, bir kalkınma çabasıyla, ekonomik ve sosyal birçok meselelerin müzakeresine yol açmıştı. İşte bu müzakereler sırasında “Latin Harfleri”nin kabulü hakkında, kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı tarafından iki önerge verildi. Fakat bu, özellikle başkanın şiddetle karşı koyması “Latin Harfleri İslam birliğini bozacak” gerekçesi ile genel toplantıda okunmayarak reddedildi. Kongre başkanı Kâzım Karabekir Paşa, az sonra basına demeç vererek bu konudaki düşüncelerini kamuya da açıkladı. Paşa’nın “Latin harflerini kabul etmeyiz” başlığı altında *Hâkimiyeti Milliye* (sonradan *Ulus*) gazetesinin 5 Mart 1923 tarihli nüshasında çıkan bu demecinden şu satırları

alıyoruz:[\[11\]](#) [12]

“Bu fikir bir zamanlar Avrupa’da hercü merci mucip oldu. Bu cereyan evvela orda başladı. Bizim İslam hurufatımız kâfi değilmiş. Binaenaleyh Latin harufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevveci oldular. Fakat bunun neticede felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müthiş bir felaket olduğunu Arnavut kavmi de pek geç olarak anladı. Maatt-teessüf arz ederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felakete bu gün düştü. Bu hususa hususi olarak bizden de fikir soranlar oluyor.”[\[12\]](#) [13]

Kâzım Karabekir Paşa’nın *Hâkimiyeti Milliye*’de çıkan bu demeci üzerine “Alfabe ve İmlâ” sorunu yeniden canlanmış oldu. Latin harflerinin kabulünü istemeyenler bu demeçten cesaret alarak yeniden yayıma başladılar. Fakat buna karşı Latin harflerini savunanlar da çıktı. Bu arada, *İtikadât-ı Bâtılâya İlân-ı Harp* yazarı Kılıçzade Hakkı, *İctihad* dergisinde “İzmir Kongresinde Latin Harfleri” başlığı altında yayımladığı (1 Haziran 1923, s.154; 1 Temmuz 1923, s. 155; 1 Ağustos 1923, s.156) üç makale ile Paşa’ya cevap verdi. Kılıçzade Hakkı’nın *İctihad*’de çıkan ikinci makalesinden şu satırları alıyoruz:[\[13\]](#) [14]

“Ne gariptir ki yüksek bir tahsil görmüş çok zeki bir Kâzım Kara Bekir Paşa o kadar fecayi-i tarihiyye ve içtimaiyyeden sonra sırf ilmi bir mesele olan Latin harflerinin kabulü arzusunu takbil ediyor ve buna sebep olarak hülâsatan âlem-i İslam ne der? Diyor! Evet, âlem-i İslam ne der işte bu kâbus!..

Bu tafsilâttan sonra kendilerine bir sual iradına müsaade buyurmalarını Karabekir Paşa Hazretleri’nden rica ederim: “Biz yalnız Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek bize Arap harfleri ve Arap dili lazımdır. Ve ilim olarak Kuran yetiştir. Bunun yanında milliyet ve hâkimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer bir Türk isek Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır. (...)”[\[14\]](#) [15]

Hüseyin Cahit (Yalçın) de *Resimli Gazete*’nin 22 Eylül 1923 tarihli nüshasından çıkan “*Latin Harfleri*” başlığı altındaki dikkate değer makalesinde şöyle diyor:

“Memleketin her tarafı derin bir cehalet karanlığı içinde midir? Memlekette okuyup yazmak bilenler dünya ve vatan işlerine alakadar olanlar iç mesabesinde midir? Maatteessüf evet... Bütün Türk matbuatının (basınının) bastıkları gazetelerin yekünü Avrupa’nın bir vilayet merkezindeki tek bir gazetenin aded-i tabına (baskı sayısına) uzaktan bile yaklaşamaz. Şu mikyas bize ispat eder ki bizde okuyup yazma bilenler nüfus sayımıza nispetle pek azdır. Gazete bile okuyamayan bir memlekette ilmi ve edebi eserlerin ne kadar rağbet göreceği pek kolay tahmin edilebilir. Bundan şüphesi olanlar kitapçılara ve muharrirlere sorabilirler. Zaten milli kütüphanemizin bomboş olması en küçük balkan devletleri diline tercüme edilmiş âsar-ı muhalledenin bile dilimizde bulunmaması böyle bir tedkik külfetine de hâcet bırakmaz.

Şu halde memleketi cehalet içinde hüsn-i idare edebileceğimize nasıl ihtimal verebiliriz? Böyle bir hulyaya kapılacak olursak daha ilmin, fennin, sanatın lüzumunu bile anlamamış olduğumuzu ispat etmekten başka bir şey yapmamış oluruz.(...)

Biz memlekette ümmiliği azaltamıyoruz. Çükü harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil hiç birimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan (dil) böyle tahsil olur mu? Bir köylü çocuğu senelerce mektebe (okula) gidip de hiçbir şey öğrenemezse niçin vakit kaybetsin? Gazeteler okunamıyor, kitaplar okunamıyor, basılmıyor.

Bizi şimdiki harflere rapteden (bağlayan) şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir *mecburiyet-i diniye* yoktur. Milli harflerimiz de değildir. *Bu halde Latin harflerini kabul ederek bir an için de herkese okuma yazma öğretmek suretiyle* elde edebileceğimiz nâmütenahi (sonsuz) faydaları istihfaf ediyoruz?

Latin harflerine (kabul edilmesine) karşı serd edilen itirazların hepsini dikkatle gözden geçirdim. Bunların mantıktan ziyade hisse istisnad ettiklerini gördüm. (...)

Latin harflerinin kabulü fikrini şimdiki halde memleket münevveranı (aydınları) nezdinde ekalliyette

(azınlıkta) kalacağını biliyorum. Fakat hiç olmazsa hisseme (payıma) düşen vazifeyi (görevi) yapmış olmak için diyorum ki memleketi kurtarmak için *en lüzumlu tedbirlerden biri* harflerimizi değiştirmektir.”[\[15\]](#) [\[16\]](#)

Latin Harflerini Kabul Edince

Latin harflerini kabul edecek olursak kitaplarımız ve gazetelerimiz nasıl intişar edecek? Şimdiden şunu söyleyelim ki: Mesela *Resimli Gazete*’nin münderecatı, yani sekiz sayfalık yazı Latin harufatıyla on iki sayfa yani bir buçuk misali yer tutacaktır. İşte size bir misali.

Latin harufatıyla bir fikir:

“Hussein Djahid Bey ve emsali zevatin arzou itdikleri Latin houroufatı bizim zannimize geure yazıyı kolaylachdirmek cheule doursoun bilakis pek tohaf bir sourette zorlachdiridjidir. Latin... guzel... indje... olourouz.

İchte Resimli Gazetenin fikri boundan ibarettir.”

Aynı fikrin Türkçe harflerle tercümesi:

“Hüseyin Cahit Bey ve emsali zâtların arzu ettikleri Latin harfleri bizim zannımıza göre yazıyı kolaylaştırmak şöyle dursun bilakis pek tuhaf bir surette zorlaştıracaktır. Latin harfleriyle güzel dilimizdeki ince ahengi hem bozmuş hem de dilimizi körleştirmiş oluruz. İşte Resimli gazetenin fikri bundan ibarettir.”[\[16\]](#) [\[17\]](#)

İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu, 25.11.1924’te TBMM’nde: “Arap harufatı Türk lisanını yazmaya müsait değildir.” Diyerek Latin harflerini savunmuştur. Bu demeç üzerine, H. Cahit (Yalçın), *Tanin*’de “Necat Yolu” başlıklı ve Latin harflerinin kabul edilmesi hakkında bir yazı daha yazdı.[\[17\]](#) [\[18\]](#)

Yine 1926 yılı içinde Akşam Gazetesi tarafından, memleketin aydınları arasında Latin harfleri üzerine bir anket tertiplenmiş olduğunu görüyoruz. Bu ankete yurdun bir kısım ünlü yazar ve bilim adamları katılmışlardır. Katılanlar arasında büyük romancı-yazar Hâlid Ziya (Uşaklıgil), Darülfünun Tarih ve Lisaniyet Müderrisi Necip Asım (Yazıksız), dilci Veled Çelebi (İzbudak), edebiyatçı-yazar Ali Canip (Yöntem) ve pedagog-edebiyatçı İbrahim Alâddin (Gövsâ) Arap harflerini savunma yazıları yazmışlar ve bu hususta direnmişlerdir.[\[18\]](#) [\[19\]](#)

Yine aynı yıl (1926) içinde Prof. Köprülüzade Mehmet Fuat ile tarihçi Prof. Ahmet Zeki Velidî (Togan) da başka başka dergilerde yayımladıkları yazılarla bu düşünceye katıldıklarını şöyle açıklıyorlardı: Prof. Fuat Köprülü, *Milli Mecmua*’da (Aralık 1926, s. 75) yayımladığı “Harf Meselesi” başlıklı yazısında şöyle diyor:

“Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar, zannediyorlar ki garp meselesine bu sayede daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Hâlbuki garp medeniyetine temessül harflerimizin (Arap harflerinin) tebdili ve Latin Harflerinin kabulüyle kabil olmaz. (...)”[\[19\]](#) [\[20\]](#)

Prof. Dr. Velidî Togan, *Türk Yurdu* dergisinde (Aralık 1926, c.4, s. 24) çıkan “Türklerde Hars (Kültür) Buhranı” başlıklı yazısında harf meselesine de dokunarak şunları söylüyor: “Sûret-i katiyyede bilmeliyiz ki Latin harufatının lisanımıza tatbiki imkânsız ve muzurdur.

Bu tatbik ya cebi yoluyla def’aten yahut yavaş yavaş terbiye yoluyla olabilir. Cebren olduğu vakit mesela Arap harufatının istimâli (kullanılması) sureti katiyyede men olunur. Ahali bilsin bilmesin Latince (harfleriyle) yazılır. Hurufat meselesi Latin harflerini kabul etmek suretiyle halledilecek olursa bu yolun bir devlet içerisinde dört beş aydan fazla bir ömrü olmaz.”[\[20\]](#) [\[21\]](#)

Bu zamanda da *İctihad* dergisi sahibi Abdullah Cevdet, *Cumhuriyet* sahip ve yazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) ile *Milliyet* ve *Hâkimiyet-i Milliye* başyazarı Falih Rıfkı (Atay)- Latin harflerinin kabulü yolunda en ateşli ve süreli yayım yapmış ve yapmakta olan -*Tanin* Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)’i çeşitli yazıları ile gene desteklemişlerdir.[\[21\]](#) [\[22\]](#)

Alfabe inkılâbı konusunda **Mustafa Şekip (Tunç)** ise şunları söylemektedir:

“Bir potin ruhta nasıl bir korkunç kâbus tesiri yaparsa, sadaları sıkıp nasırlatan bir elifba da hemen hemen aynı intibai bırakır. İşte bugünkü Türk dünyasında görülen elifba şikâyetleri onun sıkı bir potin gibi herkesi bizar etmesinden ileri gelmektedir. Çıkan feryatlar arasında hem mahiyet hem de derece farkı görülmektedir. Filvaki muhafazakârlarla inkılâpçılar potinin sıkıldığında müttefik iseler de evvelkiler potini yalnız kalıba verip biraz açmakla rahat edileceğine kani olurken inkılâpçılar bu ayakkabının bozma ve pek uydurma olduğunu söyleyerek mezura ile büsbütün yeni bir ayakkabı yapmaktan başka çare olmadığını iddia etmektedirler. Türk efkâ-ı umumiyyesi henüz bu iki cereyan arkasında bir rakkas gibi sallanıyor. Rakkasın nerede durup kimin saatini çalacağını zaman gösterecektir. Yalnız birkaç gün evvel İzmir sağır, dilsizler ve körler müessesesi müdürü ve akliye ve terbiye-i ruhiyye mütehasısı Doktor Necati Kemal Bey’den *Elifba İnkılâbı* namıyla altı formalık küçük bir kitap aldım. Kitabın kabında: “Türkçe elifbanın ıslahı demek Latince elifbanın kabulü demekten başka bir manayı ihtiva etmez” ibasi yazılıdır. Her şeyden evvel itiraf edeyim ki şimdiye kadar türkçe neşriyat arasında bu mevzu ve bu mevzuun gayesine bu derece uygun vukufu ve ciddi bir eser mütalaa etmedim. Müellif kitabına iki formalık canlı ve kanaatli bir başlangıç yaptıktan sonra seslerden bahsederek “Türkçenin bünye-i sadaîsi”ni, “Türkçenin sesli harflerini”, “Türkçenin muhtaç olduğu sesli harfleri” maraziyatın, normal hadiselerin mana ve mahiyetini keşfettiren feyizli metoduyla öyle vazih ve mukni bir surette teşrih ediyor ki bu eseri okuduktan sonra elifba inkılâbının artık durmayıp behemahal emin ve müspet adımlarla yürüyeceğine inanmamak kabil olmuyor.”[22] [23]

Harf Devrimi’nin Işığında

Uzun süren savaşlardan sonra siyasi varlığını, toprak bütünlüğünü kurtarabilmiş Anadolu Türklerinin, girişilecek eğitim ve öğretim seferberliği ile yeni bir dünya görüşüne kavuşturulması, çağdaş uygarlık düzeyini öğrenmesi, ona ulaşmak için yetiştirilmesi isteniyordu. Cumhuriyeti yaşatacak olan halkın ihtiyaçları araştırılıyor, eğitim, öğretim meselelerinin çözümü yine yazı ve dil engellerine çarpıyordu. Türk Devrimi bir bütün olduğu için batı medeniyetine girerken yaşama araçları gibi yazma, okuma ve düşünme araçlarını da bu medeniyete göre ayarlamak gerekiyordu.[23] [24]

9-10 Ağustos 1928, perşembe gününü cumaya bağlayan gece İstanbul’da Sarayburnu’nda Türk Yazı Devrimi’ni halka ilk kez duyurduktan, Dolmabahçe Sarayı’nda düzenlenen uygulamalı öğrenilerde (ders) konuşumlarda (konferans) alınan olumlu sonuçtan sonra geniş halk kitlelerinin girişilecek olan bu nemli devrime ilişkin yönsemelerini de anlamak, halkı bu büyük girişime hazırlamak amacıyla uygun bulunduğu belirli yörelere gezilere çıkmıştır. Bu geziler yeni Türk yazaçlarını halka öğretme ve bunlar üzerine sınaama niteliğindedir. İlk gezi için Marmara çevresi yörelerinden birkaç yer seçilerek sırayla Tekirdağ, Mudanya, Bursa, Çanakkale, Eceabad, Gelibolu’ya; ikinci gezide sırayla Sinop, Samsun, Havza, Turhal, Amasya, Tokat, Sivas, Şarkışla, Kayseri’ye giderek halkın olumlu yönsemesini anlar anlamaz Yeni Türk Abecesi’yle öğrenilerde ve sinamalarda bulundu. Bu nedenle çevresi ona “Başöğretmen” ön adını verdi.[24] [25]

1 Kasım 1928 günü TBMM’nin üçüncü dönem ikinci yıllık çalışmasını açılış söylevinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk Yazaç Devrimi’ne ilişkin şöyle konuştu:

“(…) Büyük Türk ulusu bilisizlikten az emekle kısır yoldan ancak kendi güzel ve soylu diline kolay uyan bir araçla sıyrılabilir. Bu okuma yazma açıkçası ancak Latin temelinden alınan bir Türk abecesidir. Yalın bir sınaama Latin temelinden Türk yazaçlarının Türk diline ne denli uygun olduğunu kentte, köyde yaşı ilerlemiş Türk çocuklarının ne denli kolay okuyup yazdıklarını Güneş gibi ortaya çıkarmıştır.

(...) Uluslar topluluğuna aydın, yetişmiş büyük bir ulusun dili olarak kuşkusuz girecek olan Türkçeye bu yeni diriliğini kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız sonsuz olan Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde de seçkin bir varlık olarak kalacaktır.

Baylar Türk yazaçlarının onanmasıyla hepimize, bu ülkenin tüm yurdunu seven yetişkin çocuklarına önemli bir görev düşüyor. Ödev ulusumuzun tümüyle okuyup yazmak için gösterdiği büyük istek ve sevgiyle etkin bir görevle yardım etmektir. Hepimiz özel ve genel yaşamımızda karşılaştığımız okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın, her yurttaşımız yeni yazaçları öğretmek için içtenlikle istek

göstermeliyiz.

Bu ulus yüzyıllardan beri çözümlenmeyen bir gereksinimi birkaç yıl içinde tümüyle sağlamak yakında ufuklarda gözlerimizi kamaştıran bir başarı güneşidir. Hiçbir yenginin hoşnutluğu ile karşılaştırılamayan bu başarının hepimiz coşkusu içindeyiz. Yurttaşlarımız bilisizlikten koruyacak bu yalın öğretmenliğin duyunc hoşnutluğunu varoluşumuzu bu denli doyurmuştur.[25] [26]

Meclise Sunulan Yazı Devrimi Gerekçesi

Türk dili şimdiye değin yapısına uygun olmayan Arap yazaçlarıyla yazılıyordu. Arap yazacı dizgesi bir yandan bir yandan dilimizin gereksindiği ünlüleri içermiyor öte yandan Türk halkının gerektiği gibi söyleyip belirtmediği sesleri de bulunduruyordu. Bu yüzden Türk çocuğu ana dilini yazabilmek için uzun süre belli biçimleri bellemek zorunda kalıyor, imgesi us gücünde bulunmayan yeni bir sözcüğü doğru yazmak ya da okuyabilmek için uzun uzun Arap ve Acem dil bilgisi kurallarını bilmesi gerekiyordu. Uygur bir yazının düzgün bir yazımı gerektiğinden eski yazı ile buna olanak bulunmuyordu.

Çünkü gerçekte Türkçe olan sözcüklerin ünlüleriyle yazılması gerektiği durumlarda eski dilbilgisi dizgemizde bunun için yeterli simge yoktu. Elde bulunan ünlülerin ayrıca birer ünsüz olması, yazılan Türkçe sözcüğün bile değişik biçimde okunmasını gerektiriyordu. Eski yazı dizgesi kaldıkça yabancı kökenden gelen sözcüklerin gerek işleyiş ve gerekse dil bilgisi bakımından dile bağlama olanağı yoktu. Bu nedenledir ki Türkçeyi iyi yazabilmek ve yazılanı okuyabilmek için öğrenilmesi uzun yıllara gereksinme gösteren kurallarla uğraşmak gerekiyor ve yazı yazmak, doğru okumak ancak belirli bir takımın ayrıcalığı durumuna geliyordu. Bu güçlükler yüzünden ulusal ve dolayısıyla bütün bir halk yönünden okunabilecek ve yazılabilecek bir dil için gereken bir dil bilgisi oluşturulamıyordu. Buna bir de eski Arap yazaçlarının Türk basımcılığını ilerlemekten nasıl alıkoyduğu, tel yazı gibi uygar araçları kullanmakta ulusumuzu boşuna gider ve zorluklara sürüklediği eklenirse eski yazaç dizgemizi değiştirmek zorunluluğu ortaya çıkar.[26] [27]

Sonuç

Türk dili, sayısal bir mantığa dayanan, kendi içinde tutarlı, ünlü sesleri açısından oldukça zengin, aynı köke bağlı benzer anlamda kelimeler türetmeye elverişli, işlenmiş ve güncelliğini her çağda koruyan bir dildir. Elimizde bulunan Türklere ait en eski yazılı metinler olan Orhun Abideleri'nde bile Türkçenin işlenmiş olduğunu gerek kelime türetmelerinden gerek cümle yapılarından gerekse yer yer kullanılan deyimlerden anlayabiliyoruz. Fakat dilimize hak ettiği değeri yeterince göstermediğimizi yine tarihimizden öğreniyoruz.

Harf devrimine kadar geçen süreçte dil sorunu hep eskiyi ve yeniye savunan iki kutbun birbiriyle mücadelesi ile geçmiştir. Burada Türk dilinin ulusal çapta kendi özüne dönmesi için, çalışmaları ve ortaya koydukları ürünlerle Harf Devrimi'ne uzanan yolda öncülük eden Türkçecilerin de emekleri yadsınamayacak kadar büyüktür. Devrimle kazanılan ivmeyle olumlu sonuçlar alınmış ve kısa zamanda çalışmalar meyvelerini vermiştir. Encümen çalışmalarına başladıktan sonra Falih Rıfkı verdiği bilgide: "Arkadaşlar bir on beş yıllık uzun bir de beş yıllık kısa vadeli plan üzerinde anlaştılar" şeklinde konuşunca Atatürk kızar ve "Bu ya üç ayda olur ya da hiç olmaz çocuğum" der.[27] [28]

Harf İnkılâbı bir eğitim harekâtı olduğu kadar bir kültür hareketidir de İnkılâp 1 Kasım 1928'de yasallaşır. 1928'de başkanı olduğu Millet Mektepleri açılır. 1920'nin başında %11 olan okuma yazma oranı 1935'te %19.2, 1955'te %40.8, 1975'te de %56.2'ye ulaşır.[28] [29] Günümüzde ise bu oran çok daha yüksek seviyededir.

Ancak sorunlar Cumhuriyet döneminde son bulmamıştır. Bu gün de dil ve yazın alanında "Türkçe"nin konumuyla ilgili verilen savaş devam etmektedir. Çözüm bekleyen birçok sorun vardır ve bunun üstesinden gelecek olan yine Atatürk'ün ulusal bilinçle açtığı yolda ilerleyen genç kuşaklardır.

iletisim@politikadergisi.com

[1] [30] Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TTK, Ankara, 1949, s. 169-170.

[2] [31] Bu husus için Bk. *Mecmua-i Fünun*, ikinci yıl 1868, no.14, s.69-74. (A.S.L)

[3] [32] La Pensée Turque (Türk Fakiresi), 5 Ağustos 1916, No. 2; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*, s.74, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, 3. Baskı.

[4] [33] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s.32-33, Cumhuriyet, 1998.

[5] [34] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s.34-36, Cumhuriyet, 1998.

[6] [35] Yepyeni ve hür fikirleri savunup tartışma konusu yapması dolayısıyla zaman zaman hükümetçe tatil edilmek felaketine uğrayan bu dergi, önce Hürriyet-i Fikriyye (s. 1-12), sonra Serbest Fikir (s. 13-16), daha sonra da Uhuvvet-i Fikriyye (s. 17-25) adları altında yayımlanmıştır. (M. Şakir Ülkütaşır)

[7] [36] A.g.e, s. 38.

[8] [37] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s.38-39, Cumhuriyet, 1998.

[9] [38] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s.40-41, Cumhuriyet, 1998.

[10] [39] A.g.e, s.41.

[11] [40] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s. 42, Cumhuriyet, 1998.

[12] [41] A.g.e, s.42.

[13] [42] A.g.e, s.44

[14] [43] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s. 44, Cumhuriyet, 1998.

[15] [44] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s. 45-46, Cumhuriyet, 1998.

[16] [45] Latin harfleri uzun zaman (1913-1928) Fransız harfleri hatta Fransızların Türkçe kelimelerimiz ch (c), tsh (ç), yazılışı gibi sanıldı; birçok karşı durmalara yol açtı. Oysa hedef, Latin aslından alınan harflerle Türkçenin kendi yapısına fonetik özelliğine uygun yeni bir alfabe getirmektir. (M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s. 51, Cumhuriyet, 1998.)

[17] [46] A.g.e, s.53.

[18] [47] A.g.e, s.54.

[19] [48] A.g.e, s.54.

[20] [49] M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, s. 54-55, Cumhuriyet, 1998.

[21] [50] A.g.e, s.54-55

[22] [51] Millî Mecmua, c. 5, nr. 85, 1Nisan 1926; Kâzım Yetiş, Atatürk ve Türk Dili III, TDK yay. Ankara, 2005, 830/3.

[23] [52] Doç. Dr. Meral Alpay, Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması, "Harf Devrimi Gerçekleşiyor" say. 16-17, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst. 1976

[24] [53] Prof. Dr. Ahmet Merdivenci, Türk Yazı Devrimi ve Yurt dışındaki Türklere Yansıması, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türk Yazı Devrimini Başlatıyor", say. 69, İst., 1980.

[25] [54] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I., Prof. Dr. Ahmet Merdivenci, Türk Yazı Devrimi ve Yurt dışındaki Türklere Yansıması, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türk Yazı Devrimini Başlatıyor", say. 113-114, İst., 1980.

[26] [55] Prof. Dr. Ahmet Merdivenci, Türk Yazı Devrimi ve Yurt dışındaki Türklere Yansıması, "Meclise Sunulan Yazı Devrimi Gerekçesi Yazısı, TBMM (Tutanak Dergisi)/1928", say. 115, İst., 1980.

[27] [56] Prof. Dr. İlknur Güntürkün Kalıpçı, Anmaktan Anlamaya Doğru Atatürk, "En Büyük İnkılâb, Harf İnkılâbı", say.105, Epsilon, Temmuz, 2006.

[28] [57] Prof. Dr. İlknur Güntürkün Kalıpçı, Anmaktan Anlamaya Doğru Atatürk, "En Büyük İnkılâb, Harf İnkılâbı", say.105, Epsilon, Temmuz, 2006.

Yorumlar

Harf Devrimi Üzerine;

İçeriği Yazan: İlker EKİCİ Zaman: Pzt, 07/11/2011 - 15:07

Değerli Selvihan Çiğdem'in bu yazısı birçok noktada Referans gösterilecek nitelik taşıyor. Harf Devriminin inşasında geçilen dönemi çok iyi irdeleyen bir makale olmuş. Kalemine sağlık Selvihan.

Bilim adına sergilediğiniz emeğe teşekkürler.

İçeriği Yazan: İrfan DEĞİRMENCİ Zaman: Salı, 08/11/2011 - 14:18

Makaleniz gerçekten ilgilenmemiz,bilmemiz gereken tarihi gerçeklerden oluşmuş. Makalelerin uzun olması halinde,okurlar kitap gibi okuyabilirler. İyice anlamak,konuyu kavramak için,bazen yavaş okumak gerekiyor. Politika Dergisinin,kalitesine katkı sağladığınız,bilimsel geçekleri,kitap gibi haz verecek şekilde derlediğiniz için sonsuz teşekkürler. Emeğinize sağlık. Saygılarımla.

Güneş Dil Teorisi

İçeriği Yazan: MAYAZİCİ Zaman: Per, 10/11/2011 - 17:31

Yazar, Atatürk'ün Harf Devrimi'ni anlatmış ama Güneş Dil Teorisi'ne hiç değinmemiş.Güneş Dil Teorisi, Türkçe'nin dünya tarihindeki ilk dillerden biri olduğunu ortaya koyan dilbilim teorisidir. Dil bilimciler tarafından kabul görmediği için Atatürk'ün ölümünden sonra unutulmuştur. Rivayet edilir ki; "Atatürk'ün 1938 yılında vefatının ardından İbrahim Necmi Dilmen Ankara Üniversitesindeki Güneş-Dil Teorisi ile ilgili derslerine son verdi. Öğrencileri bunun sebebini sorduklarında "Güneş öldükten sonra onun teorisi nasıl hayatta kalabilirdi"(Vikipedi) diye yanıt vermiştir.

ne devrimi

İçeriği Yazan: cade Zaman: Paz, 04/12/2011 - 14:12

Milleti 1 günde CAHİL bırakmışlar ve birde buna devrim demişler yuhhh be

- [Bilim/Kuramsal](#) [58]
- [Güncel](#) [59]
- [Tarih](#) [60]

Kaynak URL (04/05/2024 - 04:04 tarihinde yazdırıldı):

<http://www.politikadergisi.com/makale/alfabe-sorunsalindan-harf-devrimine-uzanan-surec-ve-harf-devrimi>

Bağlantılar:

- [1] <http://www.politikadergisi.com/pd-uye/selvihan-cigdem>
- [2] http://politikadergisi.com/#_ftn1
- [3] http://politikadergisi.com/#_ftn2
- [4] http://politikadergisi.com/#_ftn3
- [5] http://politikadergisi.com/#_ftn4
- [6] http://politikadergisi.com/#_ftn5

- [7] http://politikadergisi.com/#_ftn6
[8] http://politikadergisi.com/#_ftn7
[9] http://politikadergisi.com/#_ftn8
[10] http://politikadergisi.com/#_ftn9
[11] http://politikadergisi.com/#_ftn10
[12] http://politikadergisi.com/#_ftn11
[13] http://politikadergisi.com/#_ftn12
[14] http://politikadergisi.com/#_ftn13
[15] http://politikadergisi.com/#_ftn14
[16] http://politikadergisi.com/#_ftn15
[17] http://politikadergisi.com/#_ftn16
[18] http://politikadergisi.com/#_ftn17
[19] http://politikadergisi.com/#_ftn18
[20] http://politikadergisi.com/#_ftn19
[21] http://politikadergisi.com/#_ftn20
[22] http://politikadergisi.com/#_ftn21
[23] http://politikadergisi.com/#_ftn22
[24] http://politikadergisi.com/#_ftn23
[25] http://politikadergisi.com/#_ftn24
[26] http://politikadergisi.com/#_ftn25
[27] http://politikadergisi.com/#_ftn26
[28] http://politikadergisi.com/#_ftn27
[29] http://politikadergisi.com/#_ftn28
[30] http://politikadergisi.com/#_ftnref1
[31] http://politikadergisi.com/#_ftnref2
[32] http://politikadergisi.com/#_ftnref3
[33] http://politikadergisi.com/#_ftnref4
[34] http://politikadergisi.com/#_ftnref5
[35] http://politikadergisi.com/#_ftnref6
[36] http://politikadergisi.com/#_ftnref7
[37] http://politikadergisi.com/#_ftnref8
[38] http://politikadergisi.com/#_ftnref9
[39] http://politikadergisi.com/#_ftnref10
[40] http://politikadergisi.com/#_ftnref11
[41] http://politikadergisi.com/#_ftnref12
[42] http://politikadergisi.com/#_ftnref13
[43] http://politikadergisi.com/#_ftnref14
[44] http://politikadergisi.com/#_ftnref15
[45] http://politikadergisi.com/#_ftnref16
[46] http://politikadergisi.com/#_ftnref17
[47] http://politikadergisi.com/#_ftnref18
[48] http://politikadergisi.com/#_ftnref19
[49] http://politikadergisi.com/#_ftnref20
[50] http://politikadergisi.com/#_ftnref21
[51] http://politikadergisi.com/#_ftnref22
[52] http://politikadergisi.com/#_ftnref23
[53] http://politikadergisi.com/#_ftnref24
[54] http://politikadergisi.com/#_ftnref25
[55] http://politikadergisi.com/#_ftnref26
[56] http://politikadergisi.com/#_ftnref27
[57] http://politikadergisi.com/#_ftnref28
[58] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/bilimkuramsal>
[59] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/guncel>
[60] <http://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/tarih>